

Σχόλια στην εισήγηση του Krätke

Δημήτρης Σωτηρόπουλος dsot@mail.ntua.gr

1. Μία πρώτη βασική θέση που υποστηρίζεται από το συγγραφέα είναι ότι ο Μαρξ, παρότι ο ίδιος σκόπευε, δεν κατάφερε να μας κληροδοτήσει μία θεωρία του κράτους. Μας παρέδωσε, ωστόσο, μία *ολοκληρωμένη θεωρητική προβληματική* εντός της οποίας θα μπορούσε να οργανωθεί μία τέτοια θεωρητική προσπάθεια. Εάν εξαιρέσουμε κάποια από κείμενα των κλασικών του μαρξισμού, ιδιαίτερα του Λένιν και του Gramsci, η πρώτη συστηματική αλλά και ενδιαφέρουσα απόπειρα για μία μαρξιστική θεωρία του κράτους πραγματοποιήθηκε από τη σχολή του Althusser, και ιδιαίτερα από το «δικό» μας Νίκο Πουλαντζά.

2. Προφανώς ίχνη των απόψεων του Μαρξ για το κράτος είναι διάσπαρτα στους τόμους του Κεφαλαίου. Ωστόσο, πρόκειται για μία ύπαρξη αποσπασματική που περιορίζεται και υποτάσσεται στη *διαδικασία παρουσίασης*, δηλαδή αποτελείται από μη-θεματοποιημένες *πρακτικές υποδείξεις* που δεν έχουν προλάβει να εννοιοποιηθούν (δεν έχουν αποκτήσει ένα ξεκάθαρο θεωρητικό στάτους). Επιπλέον, μία θεωρία του κράτους δεν μπορεί να περιορίζεται αποκλειστικά στις οικονομικές του λειτουργίες, ή στο ζήτημα της δημοσιονομικής πολιτικής (φόροι¹), που απ' ό,τι φαίνεται μονοπώλησε το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον του Μαρξ. Μολονότι ο Μαρξ, όπως σωστά επισήμανε και ο συγγραφέας, είχε αντιληφθεί πολύ καλά τον κρατικό ρόλο στην υποστήριξη του πιστωτικού και χρηματοοικονομικού κυκλώματος, είναι πολύ πίσω από μία ολοκληρωμένη προβληματική για τη λειτουργία του κράτους.

3. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας, μάς παραπέμπει στη συζήτηση γύρω από το δημοσιονομικό ζήτημα όπως αυτή αρχίζει να πραγματοποιείται με οργανωμένο τρόπο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στο σημείο αυτό οφείλουμε μία γενικότερη παρατήρηση.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αρχίζει να διαμορφώνεται ένα συνολικότερο *επικριτικό κλίμα* απέναντι στην ιδεολογικά κυρίαρχη και ακαδημαϊκά δεσπόζουσα νεοκλασική σκέψη. Χωρίς να εισέλθουμε σε σημαντικές λεπτομέρειες, αξίζει να σημειωθεί ότι στο εσωτερικό της ιδιότυπης αυτής θεωρητικής «αντιπολίτευσης» συναντιούνται δύο σημαντικές οικονομικές παραδόσεις, οι οποίες εξακολουθούν να διατηρούν οπαδούς μέχρι και τις μέρες μας. Αναφέρομαι, προφανώς, *πρώτον* στην *ιστορικιστική οικονομική παράδοση*, η οποία, βέβαια, δεν αποτέλεσε ποτέ μία ενιαία οικονομική σχολή αλλά πάντα εκδηλώθηκε μέσα από διαφορετικά συστήματα σκέψης και, *δεύτερον*, στην *κεϋνσιανή παράδοση* (ή εναλλακτικά στα «οικονομικά της ενεργού ζήτησης»), η οποία, με κεντρική στιγμή την παρέμβαση του ίδιου του Keynes, κατόρθωσε να συνενώσει και να ολοκληρώσει αναλυτικά μία ολόκληρη σειρά υποκαταναλωτικών προσεγγίσεων, τις απαρχές των οποίων βρίσκουμε αρκετά νωρίς στις αναλύσεις των Malthus και Sismondi.

---

¹ «In 1847, however, Marx is already aware of the crucial importance of taxes, the major, eventually the only source of revenue for modern states which provide one of the main links between the “public” and the “private” economy. As it was and still is based upon an highly artificial monopoly, the modern state’s power to tax provides an excellent link between economic and political theory proper» (Kratke).

Από την άλλη, την ίδια ακριβώς περίοδο ο μαρξισμός αρχίζει να βγαίνει από το θεωρητικό παρασκήνιο. Σε αυτή την κατεύθυνση αναμφίβολα βοήθησαν τα μεγάλα κοινωνικά γεγονότα και τα ταξικά κινήματα που αναπτύχθηκαν. Ωστόσο, η γενίκευση αυτή της μαρξιστικής συζήτησης καθορίστηκε έντονα από το προηγούμενο θεωρητικό κλίμα, επηρεάζοντας σε διαφορετικό βαθμό τους σημαντικότερους στοχαστές της περιόδου. Κρίσιμη σε αυτή την κατεύθυνση στάθηκε η παρέμβαση του Hilferding στα 1910 με το περίφημο *Finance Capital*. Όπως ο ίδιος σημειώνει:

the most characteristic features of 'modern' capitalism are those processes of concentration which, on the one hand, 'eliminate free competition' through the formation of cartels and trusts, and on the other, bring bank and industrial capital into an ever more intimate relationship. Through this relationship (...) capital assumes the form of finance capital, its supreme and most abstract expression. (...) Up to the present, economics has sought to distinguish between the individually owned enterprise and the joint-stock company (or corporation) only in terms of differences in their organizational forms and of the consequences which flow directly from them. (...) But it has neglected to investigate the fundamental economic differences between the two forms of enterprise, even though these differences are crucial to any understanding of modern capitalist development, which can only be comprehended in terms of the ascendancy of the corporation and its causes» (όπ. παρ. 21, 108).

Από τη μία μεριά, στο προηγούμενο απόσπασμα βρίσκουμε ξεκάθαρα διατυπωμένη την υπόθεση του *μονοπωλιακού καπιταλισμού*. Από την άλλη, υποστηρίζεται ότι στη νέα αυτή φάση του καπιταλισμού κυριαρχεί η εταιρική μορφή της επιχείρησης. Η έννοια του χρηματιστικού κεφαλαίου επισημαίνει ότι οι τράπεζες, εκπροσωπώντας τους κατόχους χρήματος-ιδιοκτήτες, διατηρούν τον έλεγχο της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Παράλληλα, το συνολικότερο επιχείρημα του Hilferding σχετικά με τον ιμπεριαλισμό βασίζεται σε μία καθαρή υποκαταναλωτική προβληματική, δανεισμένη από την ανάλυση του Hobson.

4. Δυστυχώς, σε σημαντικό βαθμό οι συζητήσεις μέχρι τη δεκαετία του 1970 έφεραν περισσότερο ή λιγότερο τα ίχνη μίας προβληματικής η οποία μικρή σχέση είχε με την ιδιαίτερη προβληματική του Μαρξ.

5. Ας περάσουμε τώρα στο έργο του O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, στο οποίο ο συγγραφέας αποδίδει ιδιαίτερη έμφαση. Πράγματι, η συνεισφορά του O'Connor έγκειται στο ότι αρνήθηκε να δεχτεί τη δημοσιονομική κρίση σαν απλό σύμπτωμα-επιφαινόμενο μιας γενικότερης οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, η συνολικότερη παρέμβασή του αποτελεί γνήσιο αποτέλεσμα της προηγούμενης θεωρητικής συνάντησης. Τούτο διότι υιοθετεί την υπόθεση του *μονοπωλιακού καπιταλισμού* και επιχειρεί να συνδυάσει τα βασικά επιχειρήματα της *κεϋνσιανής προβληματικής* με την οργανική έννοια ενός κράτους *θεσμικά αυτόνομου*, κάτι που αντιστοιχεί απόλυτα στις ιστορικιστικές θεσμικές προσεγγίσεις. Και όλα αυτά υπό τη γενικότερη *καταστροφική* λογική ενός καπιταλιστικού συστήματος που επιχειρεί να επιβιώσει μέσα από τις επίμονες και διαρκείς κρισιακές τάσεις του.

6. Αρκετά είναι τα σημεία της επιχειρηματολογίας του O'Connor στα οποία θα μπορούσαμε να σταθούμε. Ο συγγραφέας επιχειρεί μία μάλλον επιλεκτική ανάγνωση του. Σύμφωνα με μία πρώτη βασική θέση της σκέψης του, η μεγέθυνση του κρατικού τομέα και των κρατικών δαπανών είναι *την ίδια στιγμή η αιτία αλλά και αναπόφευκτο αποτέλεσμα* της ανάπτυξης του μονοπωλιακού κεφαλαίου (8, 23-4).

Αιτία. Ο μονοπωλιακός τομέας αποτελεί την «ατμομηχανή» κεφαλαιακής συσσώρευσης. Συνεπώς, η ανάπτυξη του είναι αναγκαία προϋπόθεση για την γενικότερη οικονομική ευημερία. Ωστόσο, η ανάπτυξη του μονοπωλιακού τομέα εξαρτάται – σύμφωνα πάντα με τη λογική του Ο'Connors – τόσο από την επέκταση των αγορών όσο και από την αύξηση της παραγωγικότητας, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση από τη δυνατότητα του μονοπωλιακού κεφαλαίου να «εκμεταλλεύεται» την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας. Οι τελευταίες, όμως, προκύπτουν μέσα από την αύξηση των κρατικών δαπανών και του κρατικού τομέα γενικότερα².

Αποτέλεσμα. Παράλληλα, η ανάλυση του Ο'Connors διαρνάται από μία έντονη κενύσιανή διάθεση. Έτσι, οι αγορές των μονοπωλιακών προϊόντων δεν αναπτύσσονται επαρκώς ώστε να διατηρήσουν την πλήρη απασχόληση, δηλαδή η *παραγωγική δυναμικότητα αυξάνεται γρηγορότερα από την ενεργό ζήτηση* (24). Κάτι τέτοιο οφείλεται σε δύο λόγους. *Πρώτον*, παρόλο που οι αυξήσεις των μισθών στον μονοπωλιακό τομέα ακολουθούν την αύξηση της παραγωγικότητας, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στον ανταγωνιστικό τομέα όπου οι πραγματικοί μισθοί κινούνται σε χαμηλά επίπεδα με τις αυξήσεις τους να είναι εξίσου μικρές. Επομένως, στο σύνολο της οικονομίας οι μισθοί αυξάνονται με μικρότερους ρυθμούς από την παραγωγική δυναμικότητα και έτσι η *υποκατανάλωση* στέκεται εμπόδιο στην απρόσκοπτη καπιταλιστική ανάπτυξη (surplus capital in the form goods or surplus productive capacity, 25). *Δεύτερον*, παράλληλα με την υπερπαραγωγή εμπορευμάτων, η λειτουργία του μονοπωλιακού καπιταλισμού χαρακτηρίζεται και από την παραγωγή σχετικού *υπερπληθυσμού*, δηλαδή *τεχνολογικής ανεργίας*. Πρόκειται για τμήμα των εργατών του μονοπωλιακού τομέα το οποίο καθίσταται σταδιακά *πλεονάζον* εξαιτίας των τεχνολογικών βελτιώσεων. Αναγκαστικά, λοιπόν, το πλεονάζον αυτό εργατικό δυναμικό θα ενισχύσει ακόμη περισσότερο την υποκατανάλωση (26-7), ενώ θα καθίσταται εξαρτημένο από τις κρατικές δαπάνες (παροχή απασχόλησης ή επιδομάτων)³.

Πρόκειται, συνεπώς, για μία αιτιακή σπείρα η οποία αναγκάζει τις τον κρατικό τομέα και τις κρατικές δαπάνες σε μία *αέναη επέκταση*: τόσο για την υποκίνηση της οικονομικής ανάπτυξης όσο και για την αντιμετώπιση των αντιφάσεων που προκύπτουν από αυτή. Διότι θα πρέπει να αντιμετωπιστεί και η τάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού για *υπερβάλλουσα παραγωγική δυναμικότητα* (μέσα και από στρατιωτικές δαπάνες για την υποστήριξη των εξαγωγών) και *πλεονάζον εργατικό δυναμικό* (δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας)⁴.

² «Capitalist production has become more interdependent – more dependent on science and technology, labor functions more specialized, and the division of labor more extensive. Consequently, the monopoly sector (...) requires increasing numbers of technical and administrative workers. It also requires increasing amounts of infrastructure (physical overhead capital) – transportation, communication, R & D, education, and other facilities. In short, the monopoly sector requires more and more social investment in relation to private capital. (...) The costs of social investment (...) are not borne by monopoly capital but rather are socialized and fall on the state. Increasing interdependency in production also dictates greater outlays on social consumption (or social variable capital) – for example, insurance against sickness, old age, economic insecurity; public housing; state-financed suburban development; recreational facilities. *Unquestionably, monopoly sector growth depends on the continuous expansion of social investment and social consumption projects that in part or in whole indirectly increase productivity from the standpoint of monopoly capital. In short, monopoly capital socializes more and more costs of production*» (24, emphasis added).

³ Το επιχείρημα του Ο'Connors είναι πιο σύνθετο. Π.χ. επειδή ο μονοπωλιακός τομέας «καταπίνει» σταδιακά τον ανταγωνιστικό, οι τάσεις που περιγράφονται στην παράγραφο αυτή ενισχύονται (29-30). Παράλληλα και οι μισθοί στον δημόσιο τομέα αυξάνονται ακολουθώντας – για διάφορους λόγους – τους μισθούς στο μονοπωλιακό τομέα με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκ νέου οι κρατικές δαπάνες (30-2) κτλ.

7. Η προηγούμενη διαδικασία διόγκωσης του κράτους και των κρατικών δαπανών αποτελεί μία μόνιμη τάση προς οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές κρίσεις. Αυτό είναι και το δεύτερο βασικό επιχείρημα του O'Connor.

Η κοινωνικοποίηση, από τη μία πλευρά, των κοστών του μονοπωλιακού κεφαλαίου (μίας και σημαντικό μέρος αναλαμβάνεται από το κράτος) συνοδεύεται, από την άλλη, από ιδιωτική οικειοποίηση των παραγόμενων κερδών (9). Καθώς το μονοπωλιακό κεφάλαιο δεν φορολογείται επαρκώς (205-8), οι κρατικές δαπάνες αυξάνονται γρηγορότερα από τα μέσα χρηματοδότησής τους.

Παράλληλα, η προηγούμενη δημοσιονομική κρίση επιτείνεται και από την προσπάθεια ορισμένων ομάδων συμφερόντων να οικειοποιηθούν την κρατική εξουσία. Και προφανώς, η ικανοποίηση των ιδιαίτερων συμφερόντων τους ισοδυναμεί με ανάλογες αξιώσεις που επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό. Επομένως, η συγκεκριμένη μορφή του κρατικού προϋπολογισμού και συνακόλουθα η πορεία του κρατικού χρέους είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού συσχετισμού δυνάμεων (64)⁵.

8. Τη σχέση έχει, όμως, η ανάλυση του O'Connor με τον μαρξισμό; Σε γενικές γραμμές, ο αναγνώστης αποκομίζει το ίχνος ενός έντονου *οικονομικού*.

Από τη μία πλευρά, ολόκληρο το επιχείρημα του βασίζεται σε ένα θεσμικό προσδιορισμό ενός κράτους αυτόνομου, όπου η έννοια της ταξικής πάλης καταλαμβάνει εξωτερικό χαρακτήρα: *το κράτος απέναντι στις τάξεις*. Από την άλλη, η πάλη των τάξεων υπάρχει πάντα υπό τη συγκαλυμμένη μορφή μιας θεσμικής αντιπαράθεσης για τη διανομή του εισοδήματος. Η περισσότερο ή λιγότερο συνδικαλισμένη εργασία απέναντι στο μεγάλο ή μικρό κεφάλαιο. Μάχη για τη διανομή και για την κοινωνικοποίηση των κοστών που μονοπωλιακού κεφαλαίου.

Τελικά εκείνο που απομένει είναι η εικόνα ενός καπιταλισμού που, πέρα από κάθε μορφή ταξικής πάλης, διακατέχεται από εσωτερικούς νόμους οι οποίοι και τον οδηγούν *απαρέγκλιτα* προς την καταστροφή. Η δημοσιονομική κρίση είναι όρος και αποτέλεσμα για την εξέλιξη της συσσώρευσης. Ο καπιταλισμός κινδυνεύει να καταρρεύσει χωρίς να δοθεί ούτε μία μάχη, χωρίς να «πέσει» ούτε ένα «σπρώξιμο».

9. Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού, από τη στιγμή (1) που υπάρχουν αποτελεσματικοί τρόποι κρατικού δανεισμού και (2) ο κρατικός προϋπολογισμός χρηματοδοτείται κυρίως μέσα από φορολογία των

⁴ «We believe that the growth of the surplus population and surplus productive capacity is a single process (or two sides of the same process). Thus, the growth of state expenditures in the form of welfare expenses and warfare expenses is also a single process (or two sides of the same process). In other words the growth of the welfare state is integrally related to the growth of the warfare state – so much so that modern state can be described as the *welfare-warfare state*. (...) The state sector expands because state agencies and contractors must supply social capital to the monopoly sector and because monopoly sector growth in turn requires that the state devote even more funds to social expenses» (28, 30, emphasis added).

⁵ «However, the market mechanism plays little or no direct role in the determination of the volume, composition, method, and distribution of the state expenditures and programs. (...) These political decisions are made within a definite framework of social relationships and as a consequence of social, economic, and political conflict. Two systems of social relationships must be considered: first, those between and within economic classes, and second, those between economic classes and state power (including the legislative and executive branches of government). We must analyze the general relationship between labor and capital and also that between capital and state. There is no necessary and direct connection between the economic might and needs of monopoly capital and state priorities» (64).

εργαζομένων, υπάρχει τόση μεγάλη πίεση από το κεφάλαιο για μείωσή του⁶. Δεν μπορούμε να πάρουμε απάντηση από το κείμενο.

Η απάντηση θα πρέπει να δοθεί έξω από τις προϋποθέσεις της κεϋνσιανής ανάλυσης. Οι κρατικές μη-αναπαραγωγικές δαπάνες δεν μπορούν να καλύψουν το κενό της παραγωγικής δυναμικότητας, ούτε και μπορούν να βελτιώσουν συνολικά τις συνθήκες καπιταλιστικής κερδοφορίας καθώς η τελευταία εξαρτάται από τους συνολικότερους όρους εκμετάλλευσης της εργασίας. Επιπλέον, οι ίδιες δαπάνες δεν μπορούν να διογκωθούν χωρίς όριο, διότι κάτι τέτοιο είναι πρόβλημα για τη συνολική αναπαραγωγή της συγκεκριμένης καπιταλιστικής οικονομίας. Το κρατικό χρέος ή έλλειμμα δεν είναι μία *αυτόνομη* οικονομική μεταβλητή.

Από την άλλη, το κεφάλαιο μπορεί να επιβαρύνεται συγκριτικά λιγότερο αλλά εντούτοις επιβαρύνεται από την άμεση αλλά κυρίως έμμεση φορολογία. Επίσης, σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ οι πραγματικοί μισθοί καθορίζονται από τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι ταξικοί συσχετισμοί εντός της συγκεκριμένης οικονομικής και πολιτικής συγκυρίας. Στην περίπτωση της φορολογίας, δεδομένοι θα πρέπει να λαμβάνονται οι καθαροί μισθοί, που αντιστοιχούν σε ένα συγκεκριμένο άμεσο επίπεδο αγοραστικής ισχύος. Συνεπώς, μία επιπρόσθετη αύξηση της (έμμεσης ή άμεσης) φορολογίας θα δημιουργήσει πίεση για αύξηση των μισθών σε βάρος της κερδοφορίας.

10. Τέλος, οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους μπορεί να έχουν σκοπιμότητα σε σχέση με τον πολιτικό του ρόλο να *συγκεφαλαιώνει* και να *συνέχει* την καπιταλιστική εξουσία. Η συγκεκριμένη μορφή της εκάστοτε «κοινωνικής» πολιτικής αφορά τη σύνθετη εξέλιξη της ταξικής πάλης. Αυτή η «κοινωνική» πολιτική, όσο και αν σημαδεύεται από πραγματικές οικονομικές παραχωρήσεις που επιβάλλονται στις κυρίαρχες τάξεις από την πάλη των κυριαρχούμενων τάξεων – χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι κεϋνσιανού τύπου πολιτικές που εφαρμόστηκαν στο δυτικό καπιταλισμό κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 – δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αμφισβητήσει τις καπιταλιστικές δομές εξουσίας και σίγουρα δεν μπορεί να κατανοηθεί σαν περιορισμός της πολιτικής εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων. Η εγγύηση ορισμένων οικονομικών συμφερόντων των «από κάτω» έχει σαν βασικό στόχο την *πολιτική αποδιοργάνωσή* τους και πολλές φορές είναι το αποτελεσματικότερο μέσο για να εξασφαλιστεί η ηγεμονία των κυρίαρχων τάξεων (εφόσον η εξέλιξη της ταξικής πάλης δεν είναι ευνοϊκή για το κεφάλαιο).

---

⁶ Το νεοκλασικό επιχείρημα κατά των κρατικών ελλειμμάτων είναι γνωστό από παλιά. Η κυβέρνηση δεν μπορεί ν' αυξήσει το επίπεδο της απασχόλησης αν χρηματοδοτεί την πρόσθετη δαπάνη μέσω φορολογίας και/ή δημόσιου χρέους. Αυτό, ωστόσο, αφήνει ανοιχτή τη δυνατότητα χρηματοδότησης του ελλείμματος με μία νομισματική επέκταση. Οι νεοκλασικοί, όμως, υποστηρίζουν ότι κάτι τέτοιο είναι άκρως επικίνδυνο γιατί έτσι επιτείνονται οι οικονομικές διακυμάνσεις που προκαλούν ανεργία.